

BUDUĆNOST NAŠEG VISOKOG ISLAMSKOG OBRAZOVANJA

Dr. Enes KARIĆ

Odveć je poznato da dinamika i tranzicija koje živimo danas nisu uslijedile samo našom voljom. Bolje kazati, ponajmanje su uslijedile našom voljom. Također ni pitanje dostojanstvenog suočavanja sa izazovima savremenog obrazovanja, kao i djelotvornog prilagođavanja dinamici i tranziciji u obrazovanju u našoj zemlji, i regionu Balkana općenito, neće biti samo stvar naše dobre volje. Stoga, moramo shvatiti da su reforme u našem islamskom obrazovanju stvar imperativa.

Uskoro ćemo morati u našem obrazovanju danas, a pogotovo u bliskoj budućnosti, učiniti korake u pravcu zahtjeva koje od nas traži neumitno udomaćenje općih preobražaja našega društva. Bolje će biti da što prije shvatimo da bi reforma našeg visokog islamskog obrazovanja trebala biti stvar našeg pragmatičnog razuma, a manje stvar naše dobre volje i odanosti ugodnoj, ali nedjelotvornoj, obrazovnoj tradiciji.

Postoje tri konstante koje nam diktiraju dinamične reforme na planu našeg islamskog obrazovanja:

A) evropski i zapadni kulturni kontekst;

B) islamski univerzalizam i

C) intelektualno profiliranje našeg muslimanskog slušateljstva (džemata).

Muslimani Balkana i Bosne i Hercegovine izišli su, milom ili silom, iz klišea tradicionalnog džematlije kao bespogovornog recipijenta/primaoca islamske poruke. Već skoro sedamdeset godina, ali sa stalnom progresijom, imamo raslojavanje strukture našeg islamskog recipijenta. Muslimansko vjerništvo u nas danas nije homogeno, ono je strukturirano unutar desetina raznolikih socijalnih, obrazovnih, političkih, statusnih, zavičajnih, regionalnih... determinanti. Polazeći od kategorija industrijskih radnika, studentske populacije, srednjoškolske omladine, penzionerskog sloja, tehničke i informatičke inteligencije itd., ukazuju se velike šanse dinamičkom i savremenom prezentiranju islama u našem, naročito visokom, islamskom obrazovanju.

Također, imadnimo na pameti i naš džemat u emigraciji (procjene govore da ima oko pola miliona Bošnjaka samo u evropskoj i sjevernoameričkoj dijaspori). Skoro da smo prisiljeni osnovati odsjek samo za visokoškolvane imame (koji su

naročito obučeni u poznavanju jezika i zapadnih društvenih sistema) za našu dijasporu...

II

Naše visoko islamsko obrazovanje danas, zapravo, nije ni tradicionalno, ono je kvazitradicionalno. Svršenik našeg Fakulteta je i dalje gazinovac, ali samo na *starijoj razini* i uz neznatno desetpostotno predmetno osvježanje. Koncept više islamske pedagoške akademije (u Bošnjaka ih ima nekoliko) i Fakulteta islamskih nauka (zasad jedan) jeste, zapravo, umnogome *prekopirani obrazovni koncept medrese* (uglavnom Gazi Husrev-begove), ali na jednoj višoj, bolje kazati starijoj, razini.

Kao što u našem konceptu medrese vladaju programska, planska i predmetna općenitost i načelnost u kojima, čak ni u starijim godinama, nema nikakva nagovještaja specijalizacije i usmjerenja, tako su i naše visokoškolske islamske ustanove u svojim obrazovnim programima i predmetima pozicionirane i koncipirane općenito i načelno. (Pedagoški odsjek koji je, kazao bih, pokusno uveden, na FIN-u nije se razvio u pravcu jedne islamske pedagoške orijentacije i specijalizacije, tako da, ovakav kakav je danas, sa malim brojem studenata i posuđenim kadrom, ne obećava potvrdu inače dobrih namjera osnivača ovog odsjeka).

Mi se danas u Bosni, kad je posrijedi islamsko obrazovanje, nalazimo pred prosvjetnom odlukom nalik onoj koju je donio Muhammed 'Abduhu kao vrhovni muftija Egipta kada je rezolutno tražio (oko 1900. godine) da se opći tradicionalni koncept obrazovanja na Al-Azharu u prvi mah podijeli unutar tri specijalizacije:

- A) arapski jezik,
- B) šerijatsko pravo i
- C) teologija (Usuli-din).

Pred nama je zadaća profiliranja polja specijalizacije islamskog obrazovanja u skladu sa našim zavičajnim, regionalnim i univerzalnim življenjima islama i Zapada. Potrebno je razmišljati o višegodišnjim specijalizacijama.

U načelu, smatramo da bi sljedeće tri specijalizacije (odsjeka, fakulteta?) i njihovo profiliranje na budućem islamskom univerzitetu kod nas, utrlje

put plodonosnom uređenju našeg visokog islamskog obrazovanja.

Te tri specijalizacije (tri osnovna fakulteta islamskih studija) su:

- A) STUDIJ TUMAČENJA IZVORA VJERE,
- B) STUDIJ NAUKA O VJEROVANJU,
- C) STUDIJ PRIMIJENJENE VJERE.

Temeljne, bazne nauke STUDIJA TUMAČENJA IZVORA VJERE su Kiraeti- Kur'an, tefsir, hadis, semantika Kur'ana, stilistika Kur'ana, klasična tumačenja Kur'ana (pravna, dogmatska, mistička, filozofska... egzegeza), zatim savremena tumačenja Kur'ana, Kur'an i prijevodi Kur'ana, itd.

U ovom studiju ARAPSKI JEZIK zauzima bi temeljno mjesto, a pomoćni predmeti bili bi engleski, francuski, njemački, perzijski, turski, ... jezik, zatim sociologija, istočne filozofije, zapadna filozofija, zatim grupa pedagoških predmeta te predmeti sa druge dvije ovdje navedene specijalizacije. Bazne nauke na STUDIJU TUMAČENJA IZVORA VJERE dobile bi 80% programske sheme, dok bi pomoćne nauke bile zastupljene sa 20% programske sheme.

Bazne nauke iz STUDIJA NAUKA O VJEROVANJU su: akaid, islamska filozofija, komparativne religije, tesawwuf, arapski jezik... Na ovoj specijalizaciji pomoćne nauke student bi birao iz druge dvije specijalizacije, kao i engleski, francuski, njemački, perzijski, turski, ... jezik, pedagošku grupu predmeta, i sl.

I u ovoj specijalizaciji programska shema bi trebala biti usklađena u srazmjeri 80% naprema 20% u korist baznih predmeta.

U trećoj specijalizaciji, specijalizaciji iz PRIMIJENJENE VJERE izučavali bi se sljedeći temeljni predmeti: islamsko pravo, fiqh, usuli-fiqh, islamska civilizacija i kultura, islamska umjetnost, islamska književnost, šerijatski sistemi, arapski jezik... I na ovoj specijalizaciji student bi imao slobodu biranja pomoćnih nauka iz predmeta druge dvije specijalizacije, kao i iz engleskog, francuskog, njemačkog, perzijskog, turskog... jezika, te pedagoške grupe predmeta.

III

U ovim specijalizacijama nužno je predmetima historije islamskih naukovnih disciplina i islamskoj tradiciji općenito dati funkcionalno mjesto, tj. proučavati ih uglavnom u funkciji naše sadašnjosti i naše budućnosti. Npr. savremenim akaidskim pravcima danas potrebno je dati vremenski prostor od šest semestara, a povijesti klasične akaidске misli samo jedan ili dva semestra. Isto je potrebno provesti i u proučavanju Kur'ana, povijesti tefsira, kao i klasičnoj interpretativnoj tradiciji, nužno je dati samo onoliko mjesta koliko je u funkciji proučavanja Kur'ana danas, Kur'ana u savremenom dobu.

Ovim trima specijalizacijama (trima fakultetima?) omogućilo bi se kreativno studiranje, zatim dobijanje kadra koji je upućen na specijalistički način, po dubini i širini, u većinu važnih aspekata određene islamske znanosti i discipline.

Eventualno osnivanje islamskog univerziteta u Sarajevu po ovakvom ili sličnom programski fleksibilnom i specijalistički orijentiranom studiju doprinijelo bi temeljitom izučavanju svekolike pojave islama u svijetu i u nas.

Time bi Sarajevo i Bosna bili atraktivno mjesto za studente iz svijeta, napose za one koji dolaze iz Zapadne Evrope. Time bi se, također, pomoglo profiliranju koncepta islamskog obrazovanja koji islam proučava na univerzalan način.

(Napomena: Ovdje smo ponudili, u najširem, samo strategiju profiliranja tri specijalistička odsjeka ili tri temeljna fakulteta u našem visokom islamskom obrazovanju. Ostaje teži dio posla, ostaje da se uradi ono što nazivamo taktikom i programsko-planskom shemom unutar ovih specijalističkih odsjeka. Na tome se treba raditi barem pet godina).

m

RADNA GRUPA: ISLAMSKE PEDAGOŠKE AKADEMIJE

Mr. Nusret ISANOVIĆ:

Ja smatram da ćemo mi dovesti u pitanje postojanje nekih medresa i nekih akademija ukoliko ne budemo ovom problemu pristupili upravo iz logike i zahtjeva sistema. Ja sam zato smjelo dao jednu misao, ili možda iznio svoje razumijevanje fenomena da IZ nema odgojno-obrazovnog sistema. Ukoliko ga naravno razumijevamo dosljedno zahtjevu toga pojma. Jer ne bi se moglo dogoditi da, npr., izvan skrbi IZ-e bude nekih medresa. Ne materijalne skrbi. Znam kako se stvari rješavaju sistemski, a znam kako se rješavaju izvansistemski. Jer, za jedno pitanje za koje treba 10 minuta ako se ne riješi sistemski, meni treba godina dana i osjećam se kao mahnit čovjek, jer stalno se vrtim u krug. To se ne događa u sistemu. Dakle, ja govorim iz iskustva i govorim iz poznavanja stvari. Ovaj rad je sukus iskustva i sukus brojnih uvida. I zato, ja bih sugerirao, ako možemo staviti: IPA, medrese i FIN su nam vrlo važne, ali su nam tek vrlo važne ako su dio sistema. I mi bismo trebali kao temeljni svoj doprinos na ovom kolokviju da pokrenemo i artikuliramo potrebu uspostavljanja sistema, formiranja sistema IZ-e. Ja sam dao neke pretpostavke. Pored ostaloga moramo neke stvari kod sebe izmijeniti. Dekan mora odgovarati za ono što radi. On ne može uvijek imati tutora. I ja moram sve poslove oko vođenja akademije da preuzmem na sebe i da odgovaram za ono što radim, da budem punoljetan, da budem odgovoran. Ali za to da imam podršku onoga ko nadzire moj rad. Ja mogu do perfekcije dovesti organizaciju IPA u nekim dijelovima ali to sve pada ukoliko ona ne bude sastavni dio sistema i ukoliko ne bude funkcionirala na načelima po kojima počiva taj sistem. Zato možda bi bio dobar potez da se, dakle, okupe ljudi od uma. To se ne radi na okruglim stolovima, na okruglim stolovima se daju smjernice, postiže se opća suglasnost u kojem pravcu ići. A to trebaju umni ljudi, i ja prepoznajem nekoliko ljudi u nas u IZ-i koji bi mogli biti sastavni dio tima koji bi izgradio sistem koji bi mogao biti na razini sistema nekih obrazovno-odgojnih sistema nekih država kao što je, npr., Malezija. Neki ljudi imaju neposredne uvide, neki ljudi samo

iskazuju potrebu da bi trebalo nešto mijenjati, ali bez ozbiljne pozadine i svijesti o tome u kom smjeru treba ići. Moja sugestija je da svoju energiju usredsrijedimo na građenje sistema, i to na novoj paradigmi. Ja sam naznake te paradigme već naveo. Da li imamo hrabrosti i da li imamo volje? Jer, to je jako smion korak, ali korak koji po mom sudu rješava ono što mi imamo kao jedan veliki unutarnji nesporazum. Dakle, ja sam u razgovoru sa svojim kolegama rekao da mi uopće nije važna IPA, i kada su mi prije 4 godine rekli ne treba nam IPA ja sam rekao slažem se ne treba nam. I šta nudiš ti? Znate, IPA i medrese trebamo posmatrati u funkciji nekoga višeg cilja. Znamo li mi šta je naš cilj? Da li znamo? Ovo je jednostavno pitanje, ako znamo da li taj naš cilj ima toliku snagu da nas zaista vodi i mobilizira našu svu kreativnu energiju da ga dosegnemo. Možda sam previše govorio, možda će neke stvari biti i upitne i možda možemo sumnjati u mogućnost našega hoda tim putem, ali ja mislim da bi teško išli nekim drugim putem.

Ismet VELADŽIĆ:

Ja hoću da postavim jedno pitanje. Ja mislim da u ovom sastavu ljudi što nas je ovdje čak ne postoji ni dilema da li nam je potreban taj jedan sistem obrazovanja u okviru IZ-e. Mislim da je čak potreba ili svijest o toj potrebi bila jedan od glavnih razloga uopće da se organizira ovaj kolokvij. Mislim da u strukturama IZ-e preovladava uvjerenje. Ja hoću samo da pitam. Gdje vi vidite u svemu ovome pedagoške akademije? Mi smo danas o toj temi govorili. Rekli smo da bi možda rješenje ili bar prelazno rješenje bilo, gdje bi imami imali obavezu bar da završe jednu od tih akademija. Imali bi dvogodišnje obrazovanje gdje bi se konkretno opredijelili za taj poziv. Imali smo i konkretnih prijedloga da jedna od tih akademija bude ta akademija gdje će svršenci medrese kad hoće da idu u imamsku službu morati da završe baš tu akademiju. Dakle, u tom sistemu obrazovanja gdje smjestiti te akademije?

Mr. Nusret ISANOVIĆ:

Ja sam razgovarao sa nekoliko kolega, i mogu vam reći kada bi to pitanje posmatrao sa stanovišta interesa IPA meni bi bilo lahko odgovoriti na njega i ja bih bio ohrabren. Međutim, ja bih pravi odgovor

mogao dati tek nakon jasnog ustanovljenja naših potreba. Po mom mišljenju ova druga vrsta institucija bi postojala samo ukoliko bude sposobna odgovoriti na naše stvarne potrebe. Je li naša stvarna potreba da jedna ili više akademija sutra doobrazuju muallime. Zbog čega ovo govorim? Šta se može sutra dogoditi? Može se dogoditi, ako ne postavimo po određenim standardima i kriterijima rad te pedagoške akademije koja će sutra obrazovati uvjetno govoreći muallime, da to bude samo ponavljanje onog što se u medresama radilo i da čak neki sadržaji u medresama po svom kvalitetu presežu ono što se radi na akademijama. Zbog čega? Jer nismo uspostavili standarde i kriterije koji odgovaraju tom nivou školovanja. Ja u potpunosti to podržavam i zalažem se da bar jedna akademija ide u tom smjeru. Ali ona će imati svoju funkciju tek ukoliko budemo to uspostavili suglasno onome što nam stvarno treba. I ukoliko budemo uspostavili pravi kriterij. Ja znam pouzdano da ponekada pristupamo poslovima tako da su oni prepušteni našoj samovolji. Nastava će biti onakva kako ja to hoću, a ne onakva kakva treba biti. Dakle ja kao nastavnik na IPA, moram da znam koje standarde moramo ispuniti i koje od ciljeva moram ostvariti. Ne samovolja. Mi imamo to danas. Pravi se nastavni plan i program onako kako nama odgovara. A ne kako zahtijevaju stvarne potrebe. Ja bih bio obradovan i evo ja se nudim ukoliko se dalje opredijelimo za ovo, ali uz ove uvjete, ja ću se staviti na raspolaganje i mislim da nešto mogu uraditi da se jedna akademija specijalizira za takvu vrstu poslova. Tako bi trebalo kroz ovaj uvjet da se uspostavi i rad i medresa. Dakle, ne kako neki nastavnici hoće. Ovo sve zahtijeva projekat. Projekat koji će raditi objektivni ljudi, punoljetni ljudi, ljudi sa dobrim uvidima, ljudi koji će tebe i mene suočiti sa zahtjevima koji ne proizlaze iz moje i tvoje volje, nego iz stvarnih potreba. Ne znam koliko se dobro razumijemo. Ali, vjerujte, jako je važno šta nam treba u životu i šta nam traži naša bošnjačka zbilja. I da se zato osposobljavamo, sposoban si raditi i radit ćeš, nisi sposoban - nećeš raditi. Ko ti je kriv? Moramo prihvatiti da sam ja za instituciju, a ne institucija zbog mene. Neka institucije zato što meni treba. Mislim da moramo to promijeniti. Ja i institucija služimo nekim višim ciljevima. A gospodo, osposobite se da služite tim višim ciljevima. To kod

nas nije tako. Ja mislim da bi morali smoći snage i svijesti za to.

Zijad LJEVAKOVIĆ:

Ja bih ovdje da neke konkretne preporuke napravimo. Možemo li se dogovoriti ovdje da napravimo preporuku: 4+1 ili ono 4+2 - tu ulogu preuzimaju akademije. Dakle, da se mi dogovorimo da napravimo preporuke i normalno da u sistemu sadašnjih potreba Islamske zajednice akademije zauzmu središnje mjesto u daljnjem profiliranju kadra, ne samo ovoga tipa nego i administrativno-upravnog i ovog pedagoškog i imamsko-muallimskog. Možemo li to? Mislim da bi to bio iskorak u sistem, ako hoćemo sistem. E, onda bismo imali sistem srednjoškolskog obrazovanja i on bi bio rasterećen svih sadašnjih preopterećenosti.

Mr. Edina VEJO:

Ja smatram da ma kako mi napravili sistem on se ne smije odreći svoje, uvjetno rečeno, nevidljive komponente. Mislim na ostale srednje škole u kojima se nalazi i ateizirana bošnjačka populacija. One su također elementi za gradnju dijaloga. Da li će to raditi Islamske pedagoške akademije ili fakultet, ali taj nevidljiv ali itekako značajan dio bošnjačke populacije treba biti naravno nekim pametnim modusom uključen u ovaj sistem. Ja ne smatram da se sistem gradi krutim zatvaranjem.

Zijad LJEVAKOVIĆ:

Naš prijedlog ne isključuje ovu komponentu.

Mr. Nusret ISANOVIĆ:

IPA bi bile isto profilirane. Ostavljena bi bila mogućnost da neku vrstu tog studija mogu upisati i oni koji nisu završili medresu.

Ibrahim BEGOVIĆ:

Mislim da naše visokoškolske ustanove mogu imati vodeću ulogu u profiliranju i kreiranju svih oblika odgojno-obrazovnog rada kod nas. Samo je sad pitanje uvezivanja podjele odgovornosti, nadležnosti i prostora na kojem će djelovati. Bez tog uvezivanja mi ćemo i dalje imati slobodna kretanja. To će na neki način riješiti i ova pitanja koja Nusret-ef. ovdje postavlja. Akademija sebi

pravi plan i program i određuje sebi dinamiku rada, ali ne mora ona biti usklađena sa stvarnim potrebama na terenu. Kada riješimo problem uvezivanja riješit ćemo i te dileme. Kad je već dotaknuto pitanje kandidata za akademije, ja bih sada tu kazao da ima osnova da se to malo prodiskutira. Praksa pokazuje da ima određenih poteškoća u samoj realizaciji ukupno naših zadataka od strane svršenika sa pedagoškog studija ili IPA, ako prethodno nisu bili u medresi. Ali ima i rezultata gdje se vidi da izuzetno dobro rade. Ovo je pitanje osjetljivo i treba mu prići sa mnogo pažnje i studiranja, jer zatvoriti akademiju potpuno prema drugim svršeniciima može imati isto tako negativne posljedice kao i što ima i ovo sad, potpuna otvorenost pristupa. Ljudi koji su završavali zanate upisivali su akademije i stjecajem okolnosti postajali naši vjeroučitelji na terenu. Hoću da kažem da praksa nameće rješavanje tog jednog profiliranog pristupa samim studentima. Mislim da su akademije naša ne samo stvarna potreba, nego i u budućnosti perspektiva da imamo most između medresa prema fakultetu. Ali isto tako imamo ustanove u kojima možemo imati širok oblik istraživačkog i svakog drugog rada, pogotovo u oblasti pedagoške djelatnosti u školama. Radi ilustracije, navodim jedan primjer. U protekloj godini od nastavnika vjeronauke u osnovnim školama, gdje je standard viša stručna sprema ili akademija, imali smo takvih samo 120 svršenika, a 550 sa SSS. A u srednjim školama, gdje ljudi moraju imati visoku stručnu spremu, tu smo imali 555 sa visokom, a 38 sa višom stručnom spremom, a čak 41 sa SSS. To pokazuje nužnost da naše akademije ne samo podržimo nego da pojačamo i proširimo njihov rad.

Pitanje osposobljavanja imama za rad pri akademijama. Ja to vidim samo kao jedan odsjek, ali ne preusmjeravanje kompletne akademije. Naše potrebe za nastavnicima vjeronauke su iznad potreba imama. I ne mislim da treba gasiti taj dio.

Mr. Nusret ISANOVIĆ:

Mislim da možemo naš prijedlog formulirati na sljedeći način: da se programi na akademijama profiliraju ili da se akademija kompletna profilira u tom smjeru da obrazuje i odgaja kadar za imamsko-hatibski poziv i muallimski poziv. Ja smatram zaista, da bismo morali napraviti taj

iskorak, da i u mektebima imamo kvalitet. Može raditi imam, još neko vrijeme, ali moramo imati ljude koji vladaju pedagogijom i metodikom. Mi već 50 godina imamo isti mekteb. Mi trebamo ljude koji će biti osposobljeni za takvu vrstu posla. Ja sam razumio da idemo s tim prijedlogom, da to treba biti možda nekakav budući prioritetan posao IPA.

Dževad HODŽIĆ:

Meni ostaje praznina. Gdje imamski poziv, koji je u današnjim uvjetima vrlo delikatan i složen, koji koristi nove medije, nove prilike u društvenom životu i potrebna mu je visoka naobrazba, gdje on ima prostor? Jer ga nema ni na fakultetu, kako smo konstatare, jer se tamo radi ovaj fundamentalni studij, tefsir, hadis. Ja ne vidim gdje se imam može profilirati?

Mr. Nusret ISANOVIĆ:

Mi smo danas govorili o tome. Dakle, narav posla nam mora biti poznata. I da saglasno naravi posla profiliramo taj studij. Ja sam to dao u svojim obrazloženjima. Mi moramo imati ljude koji su sposobni djelovati u našem vremenu. I ja se zalažem za jednog savremenog imama. To znači imama koji bi se mogao sasvim superiorno ponašati u vremenu u kojem živimo. To bi odredilo kakav bi kvalitet studija bio. Ništa nas ne bi koštalo da tako idemo eksperimentalno dvije godine. Osnovati imamsko-hatibski odsjek na jednoj od IPA od dvije godine. Nemojmo se uljuljkivati. Nemojmo da institucije nama služe. Stalno se moramo provjeravati jesmo li ispunili zadaću koja je pred nas postavljena. Nismo. Onda to ne možemo više raditi. Ako prepoznamo narav posla onda to možemo jako dobro uraditi.

RADNA GRUPA: O VISOKOM OBRAZOVANJU

Dr. Ismet BUŠATLIĆ:

Kolege, ja ću iskoristiti priliku da dam dvije informacije koje su važne za ovaj naš rad. Naime, prije nego što se i spomenula inicijativa o ovome skupu, na FIN-u je pokrenuta procedura oko revizije programa. Oformljena je i komisija na nastavničkom vijeću, i ne znajući da će ovoga skupa biti,

mi smo bili svjesni da je vrijeme da povučemo neke poteze u tom smislu na FIN-u. Djelomično je to kolega Karić ovdje izložio. Naime, pitanje je profiliranja Fakulteta kroz različite odsjeke. Hoće li biti 4 ili 2, 5 ili do čega dođemo da studij na neki način primaknemo trendovima u svijetu, koje je kolega spominjao, u Evropi, u Maleziji. Neke puteve ljudi su već pokazali da stvari mogu efikasnije da funkcioniraju.

Kod nas na Fakultetu počevši od dekana do asistenta postoji raspoloženje da se tu učini onoliko koliko se može učiniti. Nama je ovaj skup drag, što će nam pomoći, ustvari, sa ovim nizom informacija i stavova o medresama i akademijama, jer iz tih institucija očekujemo studente, i mi s njima trebamo nastaviti rad. Drugo što je meni važno da vam napomenem jednu činjenicu, na ovaj skup je bio pozvan i Fikret Karčić. On ima fantastične podatke o islamskim studijama u svijetu. O toj temi će govoriti na FIN-u, idući utorak. Tako da mi osim onog mog kratkog povijesnog pregleda imamo urađen elaborat o tome od našeg čovjeka, jer Fikret je još uvijek na neki način dio naše Zajednice i našeg kolektiva na FIN-u. To su, eto tako, neke činjenice za koje sam mislio da ih trebamo imati na umu prije nego počnemo raspravu jer u stvari već se nešto pokrenulo u tom smislu.

mr. Muharem OMERDIĆ:

Ja sam donekle u toku. Posebno su na ovim drugim fakultetima dosta oštri stavovi prema napredovanju ili obavezama kadra u pravcu njegova napredovanja i dolaska do određenih naučnih titula da bi oni mogli raditi svoj posao. Ja znam da je unazad 5-6 mjeseci dr. Duraković, koji je ovdje bio, podnio referat o neispunjavanju obaveza asistenta na Filozofskom fakultetu. Za 5 godina njegova asistentica nije odradila ono što je bila obavezna da odradi i nakon 5 godina ona je izgubila posao. Uprkos stavu dekana i nekih ljudi u Vijeću, na Filozofskom fakultetu, on je kao profesor i šef katedre, insistirao da se poštuju pravila. Nakon referata u kojem je naglašeno da asistentica nije ispunila obaveze kao član tog kolektiva ona je izgubila posao.

Da li se na našem Fakultetu, može malo, da kažem, pokušati ubrzati da kadar koji treba dostići odgovarajuće nivoe to i postigne. Ako se nastavi,

posebno ovi mladi koji bi trebali magistrirati ili su završili magistrature da se na neki način postigne da u kolektivu bude npr. toliko doktora ili magistara kako propisuju pravila Fakulteta, jer evo npr. na IPA-i u Zenici ima više doktora nego na FIN-u, prema statistikama koje sam danas pokazao. To su pokazatelji. Ja ovo pitanje ne kandidiram za ovako širu raspravu, ali da li se nekom unutrašnjim dinamikom nekim ljudima može dati do znanja da svoje obaveze u nekom određenom roku moraju ispuniti jer FIN za rad ima odlične uvjete. Fakultet je uspio i da opremi kabinete, i dobra je klima za rad na našem Fakultetu, zapravo izvanredna je klima za rad, ljudi se međusobno uvažavaju itd.

Dr. Jusuf RAMIĆ:

Odgovoriti na ovo pitanje koje je pokrenuo vjersko-prosvjetni referent Rijaseta IZ-e je na mjestu. Zaista na FIN-u u posljednje vrijeme, naravno u posljednje vrijeme, kažem, nastojimo da ekipiramo sve ovo. Mi smo svjesni da nemamo dovoljno kadra i da kadar koji nam pristiže izvana, sa drugih islamskih univerziteta nije po mjeri, niti su završili ono što nama treba. Ja sam na jednoj sjednici, kada sam uzeo riječ istakao da poslije gubitka Mesuda Hafizovića, čovjeka koji je sav bio u arapskoj lingvistici, mi zaista osjećamo jednu prazninu. Da nađemo čovjeka koji bi nam to popunio, mi smo raspisali konkurs, međutim niko se nije javio. Meni je jasno zašto se niko nije javio jer taj profil ne postoji. Nemamo mi dovoljno ljudi koji su završili fakultet arapskog jezika, dakle lingvistiku. Imamo druge odsjeke kao što je odsjek historijskih nauka na Fakultetu arapskog jezika, ali odsjeka lingvistike nemamo. Zbog toga sam ja i tamo napomenuo da mi i te studente koje šaljemo vani da studiraju trebamo usmjeravati da studiraju ono što je nama potrebno ovdje. Mi imamo dovoljno teologa, uvjetno kazano, jer ja sam neki dan razgovarao sa Safetom Halilovićem, kolegom koji radi u Zenici na Akademiji, on je na Azharu, odsjek Usulu-d-din, odbranio i magistrat i doktorat. I jedna i druga njegova radnja tamo je štampana. Mogu vam reći da neće tamo u tom arapskom svijetu štampati bilo šta. Štampano ono što je vrijedno, što ima svoju težinu, što ima produ. On je u magistarskoj radnji odabrao tradicionalni tefsir, primjena tradicionalnog tefsira na određeni broj kur'anskih ajeta u suri

En-Nisa. U doktorskoj radnji također iz oblasti tefsira, šerijatsko pravna studija o Džessasu, našem imamu u mezhebu *Razi i njegov metod u tumačenju Kur'ana*. Dakle, takvih imamo, jer se naši ljudi obično opredjeljuju za teološki studij. Međutim malo imamo onih koji su završili studij arapskog jezika, izuzev recimo ja što sam bio tu, taj fakultet sam završio, odsjek *Književnost i književna kritika* i rahmetli Ahmed Smajlović, također je taj isti odsjek, isti fakultet završio, Mesud Hafizović također, i čini mi se imamo Muderisa, ali ne znam da li je on završio čisto arapski jezik ili nešto drugo ali i on je taj fakultet završio, a po preporuci svoga brata. Ja sam evo skoro bio na sastanku, a bio je i Muhareme ef. Omerdić sa ovim našim studentima koji su se već tamo upisali na fakultete, pa su preko ferija došli ovdje, održali smo jedan sastanak i ja sam im baš skrenuo pažnju za našim potrebama ovdje. I da to što nauče tamo prenesu nama ovdje, ali da to adaptiraju prema našim uvjetima. Mnogi to ne umiju, ali moramo i to naučiti.

Imamo nekoliko kandidata na FIN-u koji su magistrirali, također je odbranjen i jedan doktorat *Jezik i stil Kur'ana*, i uskoro će se pojaviti iz štampe, već je pri kraju ta disertacija, dakle mi imamo te stvari. To je razlog da smo bili prinuđeni da pokrenemo i postdiplomski studij da bi stvarali kadar koji ćemo uključivati u proces proizvodnje. I evo to sad pristize i na taj način mi pokušavamo da to ekipiramo. Mi smo na prošloj sjednici na Fakultetu upravo skrenuli pažnju ovima koji su pred magisterijima i doktoratima da to požure da ćemo ih mi čak stimulirati na neki način, samo da to privedu kraju. To je ono što radimo, a problema ima i ne treba od toga bježati, već to treba rješavati, na ovaj ili onaj način. Mi očekujemo vašu pomoć. Vi ste, uglavnom, krem ovog našeg bošnjačkog naroda, koji je, vidite u kakvom halu i ahvalu. Toliko s moje strane, na ovo što je Omerdić izlagao u svom govoru.

dr. Zuhdija ADILOVIĆ:

Ja bih kazao nekoliko stvari kad je u pitanju naš Fakultet i uopće visoko obrazovanje. Prvo, plan formiranja odsjeka na fakultetu kako je iznio dr. Karić, po meni barem je nešto oko čega se nećemo razići. To je potrebno i to je sasvim normalan razvoj našeg Fakulteta. Međutim prije tog koraka, po

mom mišljenju, ono što je važno, a što niko nije spomenuo da realno sagledamo sadašnje stanje, *vis-a-vis* potreba Fakulteta i potencijala s kojim raspolažemo. Naime, mi znamo da imamo doktora nauka koji nisu angažovani na FIN-u, evo profesor kaže nemamo dovoljno kadra. Ja sam prisustvovao jednoj odbrani magistarskog rada iz područja hadisa. U komisiji za odbranu tog rada sjedi predsjednik komisije, koji je doktor i predavač hadisa i tri magistra. U odbrani magistarskog rada iz hadisa - a sva tri magistra su bila iz druge oblasti, jedan magistar arapskog jezika, drugi magistar fikha a treći magistar islamske kulture i civilizacije. A u publici, u amfiteatru sjede dva doktora hadisa. Mislim da je došlo vrijeme da se i to pitanje razmotri. Mi na IPA-i u Zenici skoro da nemamo saradnje sa FIN-om. Zašto, iz kojih razloga?

Angažman jednog doktora na IPA-i u Zenici na dvogodišnjem studiju je nedovoljan i mislim da tu imamo dobrog potencijala i dosta prostora za jednu ozbiljniju saradnju, za neko možda malo prestrojavanje, u svakom slučaju uključivanje potencijala s kojim raspolažemo u stručnim naučnim znanostima kada je u pitanju FIN. Stavljam pitanje na diskusiju i jedan prijedlog, da je to ono što realno možemo uraditi sada, preispitati potencijale s kojima raspolažemo i potrebe na Fakultetu i drugim institucijama i na neki način bolje to i racionalnije iskoristiti.

mr. Nedžad GRABUS:

Koliko sam ja razumio ovo pitanje mi trebamo razgovarati o potrebama razvoja islamskih viših i visokih studija u našoj zemlji. Ja se ne slažem u potpunosti s ovim konceptom organiziranja studija kakav je sada kod nas. Mislim da se ne uzima dovoljno u obzir pitanje ambijenta i okolnosti u kojima živimo. Mi živimo u zemlji koja je, samo podsjećam, multietnička, multireligijska i građanska. Često se uopće ne osvrćemo na to, kao da se u ovoj zemlji ništa ne događa i kao da se u ovoj zemlji ništa u budućnosti neće dogodati. Studij će u budućnosti i u BiH, prema najavama i pokazateljima koje imamo, biti puno skuplji nego što je do sada bio. Pitanje je ko će sutra moći studirati, kakve će obaveze poslije studija ljudi imati itd. Ne možemo u potpunosti samo preslikavati studije iz bilo koje arapske ili islamske zemlje na

naše područje. Vi ste svjesni činjenice da kada neko završi *kulijjetu šerijja - fakultet šerijatskog prava* u Medini, Jordanu ili Kairu i kada se vrati u Sarajevo ne može biti angažiran u državnoj službi, pogotovo ne kao sudija na bilo kojoj instanci. Ne, on može samo raditi u džematu ili neke druge poslove u Islamskoj zajednici. Dakle, to su pitanja o kojima trebamo raspravljati, nije samo važno koji nama profil obrazovanja treba nego i kakve su nam potrebe u džematu. Ukoliko se mi zadovoljavamo činjenicom da nam na Fakultetu i u pojedinim institucijama Islamske zajednice ljudi mogu afirmirati ono područje islamske nauke kojom se bave onda to nije dovoljno. Kakva nam je korist i šta to znači da čovjek koji se bavi čitav život fikhom - fikh može samo predavati studentima kao teorijsku i apstraktnu disciplinu. Podsjećam da je kod nas primjena islama reducirana samo na ibadetske segmente. Kod nas je zakonski moguće ostaviti svoju imovinu po testamentu u skladu sa šerijatskim nasljednim pravom. Ja nisam čuo da se tako nešto dogodilo u BiH. Nisam čuo ni da doktori fikha o tome govore. Studij religije općenito treba postaviti kao problem. Proučavamo li mi sociologiju religije, povijest religije itd. Kod nas su neki predmeti historijski i problemski dobro postavljeni. No treba praviti iskorake. Pogotovo u onim segmentima koji su važni za pravilno artikuliranje islamskih vrijednosti u savremenom načinu života. Naprimjer, pored studija judeo-kršćanske tradicije trebalo bi sagledati i fenomen neoreligijskih pokreta. Mnogi su ribari ljudskih duša i misionari kršćanskih organizacija našli svoje domište u našim mahalama. Čini mi se da su to neki problemi na koje naše visoko školstvo mora dati odgovore. Studij islamskih disciplina treba sagledavati u kontekstu bosanskohercegovačke stvarnosti i potreba Islamske zajednice. Pogotovo treba osmisliti predmet islamskoga djelovanja koji mi uopće ne proučavamo.

Ahmed ADILOVIĆ:

Ja bih kratko. Svršenik sam FIN-a i, hvala Bogu, kao svršenik tog Fakulteta u onoj potvrdi koja je izdata umjesto diplome piše da sam diplomirani teolog islamskih znanosti, i kao takav mogu, ako ima potrebe, sutra predavati ili tefsir ili hadis ili bilo koju disciplinu. To je jedno vrijeme bilo i valjda

je moralo biti, ali upravo u kontekstu ovog prijedloga koji je iznio doktor Karić, ja mislim da se mora pričati ka usmjerenjima. Drago mi je kad je otvoren postdiplomski studij da je i napravljeno šest usmjerenja pa da se zna ko hoće da se specijalizira za hadis ide u jednu grupu, tefsir u drugu, i to je to. Dakle, podržavam ovaj prijedlog. A druga stvar, danas i ovdje malo osjećam previše nekih riječi protiv onih koji negdje tamo završavaju. Činjenica je da onaj koji tamo završi hadis, bilo to u Medini, bilo to na Azharu, bilo to negdje drugdje u islamskom svijetu, sigurno je bolji stručnjak za hadis nego diplomirani teolog sa FIN-a. Hoćemo li to priznati ili nećemo, to je drugo. Zatim hoću da kažem da to treba na drugačiji način postavljati, treba tražiti niti koje nas spajaju a ne niti koje nas razdvajaju. Čovjek koji je tamo završio ne može, a ako je završio kod nas - samo zato može sve. To je malo nelogično. Eto toliko.

Vahid FAZLOVIĆ:

Budući da se trebalo razgovarati o planu i programu FIN-a i očekivao sam da se na tom fonu razgovara i da se najprije eto taj kontinuitet sačuva u ovom razgovoru. Međutim za takav jedan program, za takav jedan projekat, evo kako je i kolega Karić rekao, trebaju godine, da se on dorekne, da se primijeni. Međutim postoje potrebe na FIN-u koje bi trebalo hitno zadovoljiti. Naime, mi na nivou medresa imamo izražen problem da naše učenike, one najbolje, one koje bismo mi željeli vidjeti na FIN-u, okrenemo prema ovom Fakultetu. Sa FIN-a ne dolazi pomoć. FIN nije predstavljen na nivou naših medresa, a da ne govorimo šire u javnosti. Nisam siguran da se razmišlja o modelima koji će ovaj Fakultet mladom čovjeku prezentirati kao atraktivan fakultet, kao atraktivan studij. Ova starija generacija naših profesora je učinila dosta. Svakome je danas ponos doći na FIN i osjetiti onaj tamo ambijent, dakle to je jedna činjenica koja je doista krupna i važna. Međutim ja lično sam očekivao malo više od ovog mlađeg kadra, da njihove ideje budu malo bogatije, da budu pokretljiviji, agilniji, da FIN ima svoje prospekte, da ima registar izvoda, dakle mi bismo željeli da najbolji svršenici medresa, jedan procenat tih svršenika upiše FIN. Mi muku mučimo da upravo te učenike uputimo prema FIN-u. Oni

radije žele ići na studij prava ili orijentalistike. Dosada nismo imali, doslovno, nismo imali inicijativu sa Fakulteta da se ostvari bolja kopča sa medresama, a inače ta populacija učenika iz medresa je populacija učenika koja treba da puni klupe FIN-a. Mi smo ove godine imali 38 kandidata u prvom roku. Na ovom planu je nužno i hitno preduzeti korak. Ja vas uvjeravam da je veliko raspoloženje svih nas u medresama da se FIN-u da prioritet, to smo konstatirali već i u razgovoru o obrazovanju u medresama. Interes je IZ-e da za dobrobit muslimana imamo na FIN-u najveće potencijale učenika iz naših medresa.

Dr. Džemaludin LATIĆ:

Ovako, vi koji niste na FIN-u, to možda ne znate, ali koliko je meni poznato skoro svaki kolega na FIN-u, koji radi, već pred sobom ima radnje koje treba završiti, ili su pri kraju i uskoro će biti i obznanjeni neki od tih naučnoistraživačkih projekata. Evo, dekan je tu pa to može i potvrditi. Ali to se malo vidi, jer to nije za javnost nego je to tihi naučni rad. Međutim, kad smo se ovako sabrali u ovoj prilici treba neke mogućnosti FIN-a da iskoristimo. I s tim u vezi bih diskutirao.

Mi smo pokrenuli pitanje, a sada da vidimo kakve su mogućnosti ovog okruglog stola da to još malo bar pokrenem. Naime, kako da od ovoga islamskoga fakulteta kao nukleusa sačinimo buduću islamski univerzitet. To je možda sada prekrupno, možemo se uplašiti toga, ali nije. Sve što danas postoji u civilizaciji nekada je bio nečiji san. Nama sada islamski univerzitet može izgledati san, ali on je ipak realan u novim uvjetima, u lomovima svjetova, u novim mogućnostima koje daje novi koncept društva pa čak i ta globalizacija, s obzirom na njene pozitivne strane. Mislim, na pozitivne strane globalizacijskih procesa. Znači, taj islamski univerzitet prvo bi privukao naše najbolje Bošnjake i talente, a drugo, on bi odgovorio potrebama našega naroda. On bi bio vrelo stvarne mudrosti. Ja predlažem da ovaj skup bar predloži daljnje rasprave u vezi sa islamskim univerzitetom. On bi se pravio na jednoj profitabilnoj osnovi, kao što je jednom takav univerzitet nastao u Maleziji. Danas ima takvih zamisli u Turskoj, ali hvala Bogu, ovdje je Bosna jedna prilika dok imamo ovaj bereket slobode u njoj. Ja vas podsjećam, jedna mala

digresija, da je onaj mudžediduddin u Turskoj Sejjid Nursi razmišljao o tom univerzitetu u Turskoj koji bi bio pandan Azharu. On je zamišljao da taj univerzitet obuhvati studente od zakavkaskih zemalja do naše Bosne. Pošto Turska živi u režimu kakvom jeste, ja mislim da je naše Sarajevo jedan idealan centar za tih 25-30 miliona muslimana u Evropi, pa i onih muslimana dalje od Turske. Naime, bilo bi moguće, na osnovu modernoga menadžmenta ovdje pokrenuti i ako Bog da osnovati islamski univerzitet, gdje bi FIN bio njegov nukleus. Onda bismo mi ovu reformu o kojoj je govorio dr. Karić, onda bismo nju doslovno, kako je rekao, pretočili u sve dijelove tog univerziteta. Znači to je najljepši san koji bi ova naša generacija mogla pretvoriti u stvarnost. To je za diskusiju i volio bih čuti šta vi mislite o tome.

Drugo, mi smo na jednoj od prošlih sjednica raspravljali o tome, mislim da je to ovdje pokrenuo H. Čengić, da vidimo da li se nama isplati, a kako sam ja razumio iz diskusije većine učesnika u nastavničkom vijeću gore, mi bismo željeli da uđemo u Sarajevski univerzitet, pod uvjetom da sačuvamo našu autonomiju, da nam neki Petrić ne postavlja dekana i profesore i da nam ne određuje nastavne planove i sadržaje. Mi smo raspoloženi, ali da zadržimo i akademsku i administrativnu neovisnost, a znate zašto vam to govorim, na koncu htjeli mi to ili ne, ja sam posljednji čovjek koji o tome nešto zna, ali sve se ipak veže za novac. Ja spominjem katedru za tefsir. Za buduće asistente nama treba novaca. Mi imamo studenata kakvih nema na Balkanu, bar ja ih imam. Pametni ljudi, budući veliki alimi, ali nam treba novac za to. Ako uđemo u Sarajevski univerzitet mi ćemo imati taj novac, jer mi smo ti koji plaćamo porez za školstvo i naš muslimanski narod, i nek ima profesor Medicinskog fakulteta plaću od toga, ali zašto i mi ne bismo imali. Tako kad bismo bili uključeni bili bismo bliže tom bošnjačkom narodu i onim studentima koji studiraju žurnalistiku ili pravo itd. To su krupna pitanja pred našim visokim obrazovanjem.

I treće ono što bih upitao prof. Ramića, koji je po funkciji i član Rijasetu IZ. Ovaj naš pedagoški odsjek na FIN-u, on nije sistemski riješen u IZ-i. Znae mi smo počesto prezadovoljni tim mladićima i djevojkama koji dođu, nekada haman ne znaju ni harfa gore ali nauče arapski jezik za jednu godinu

dana ili dvije, i onda prelaze na ovu grupu koju eto uvjetno zovemo teološkom, i to su izvanredni studenti. Ali status tih ljudi uopće nije riješen. Znaite zašto? Zato što na koncu nije riješeno pitanje vjeronauke. I mislim da bi nam bilo važno da i o toj vjeronauci nekada progovorimo, ja sam očekivao da i o tome razgovaramo. Međutim, pitam prof. Ramića i vas sviju šta da mi činimo i kako da se pitanje statusa tih naših studenata riješi.

Dr. Jusuf RAMIĆ:

Ja bih na tragu ovoga što je dr. Latić rekao dao neke dopune. U vezi s pitanjem uključivanja FIN-a u Sarajevski univerzitet, i ne samo Sarajevski univerzitet nego u bilo koji na ovim prostorima. Može to da bude i mostarski, i tuzlanski i u Zenici, ako postoji. Ja se sjećam prije agresije na BiH da smo vodili pregovore, sa Ministarstvom obrazovanja. Ustvari, to je bila inicijativa Sarajevskog univerziteta, jer je Univerzitet trebao ući u evropske univerzitetske asocijacije, a nije mogao jer u svom sastavu nema teologije. Tada su nas i priznali, inače nismo bili ni priznati. Nismo se uključili iz razloga što tadašnji vrh IZ-e nije bio za to, i mislim da ovaj sad vrh dijeli isto mišljenje, jer je Rijaset IZ-e njegov osnivač, a osnivač mora da sačuva svoja prava. I Fakultet kao takav mora da sačuva akademsku i administrativnu autonomiju. Da se ne desi da nam neki laik vršlja po programu iz hadisa, tefsira i kaže "ovo hoćemo, ovo nećemo". To smo mi tražili, međutim to njima ne odgovara i tu smo stali. Da li će se ti razgovori nastaviti ja ne znam, ali ima jedno drugo pitanje koje je Latić pokrenuo i što i ja dijelim. Mi trebamo ići na osnivanje islamskog univerziteta. Znaite 30-tih godina prošloga stoljeća naši pređi su to zacrtali, oni su krenuli sa *alijjom*, 1930. godine, pa je onda došao VIŠT, do '45. godine i to je prekinuto. Oni su imali osjećaj da ovdje mora da postoji nešto više od medrese, i udarili su temelje tog visokog obrazovanja kod nas. Dakle, svaka se generacija ugrađivala u to. Na kraju krajeva, zašto se i mi ne bi ugradili, pokrenut ćemo to pitanje, ovi koji dolaze poslije nas neka nastave u ovom pravcu jer ovom prostoru je potreban jedan islamski univerzitet. Nije to samo radi nas koji živimo na ovim prostorima, nego i za druge muslimane u našem bližem i daljem okruženju, i za Evropljane muslimane. Ja sam zato da se

pokrene islamski univerzitet a nukleus bi bio FIN sa dva odsjeka, pripojiti akademije, a Gazi Husrevbegovu biblioteku pretvoriti u institut, i eto članica, pa da pred ovu skupinu izađemo s tim prijedlogom. To su neka moja razmišljanja.

HASAN ČENGIĆ:

Ja ću se unaprijed izviniti ako budem govorio o nekim stvarima koje nedovoljno poznajem. Prirodno, ne pratim u posljednje vrijeme konkretno događanja na FIN-u, a s druge strane nisam u IZ-i, a nisam ni meritoran da govorim o pitanju univerziteta u detaljima. Međutim, pokušat ću govoriti s jednog drugog aspekta. Govoriti o Islamskom fakultetu u Sarajevu, znači bez obzira na sve ostalo o čemu smo danas govorili, davati neku vrstu ocjene, rezultata toga fakulteta u zadnjih 20 godina koliko on djeluje. To je, naravno, uvijek opasno i osjetljivo pitanje, i treba ga raditi s mjerom i s argumentima. Zato vas molim da ovo što sada budem rekao ne smatrate nikakvom ocjenom. Radi se naime o sljedećem, nema nikakvog konačnog rezultata bilo kakvog dobrog rada u medresi, ako se on ne završava kroz kvalitetan rad na FIN-u, iz razloga što mi prije svega govorimo o populaciji od dva miliona Bošnjaka ovdje u BiH, Sandžaku i Hrvatskoj, možda i malo više, i što takva jedna populacija, u normalnim prilikama, jedan takav broj ljudi sačinjava jedan broj zemalja u svijetu, koje imaju i po više univerziteta, koji imaju svoju akademiju nauka i institut i sve ostalo. Ako govorimo o islamu, i potrebama islama i potrebama muslimana, onda je naravno prirodno da konstatiramo da ovaj broj muslimana ovako koncentriran, u uvjetima života kakvi jesu kod nas u Bosni, trebao imati i univerzitet islamskih nauka i više instituta, i akademiju islamskih nauka, i onda o ovome svemu razgovarati. Dakle, moramo biti svjesni da smo mi prema ovom fakultetu izuzetno zahtjevni. Da mi zapravo u podsvijesti očekujemo da fakultet uradi sve ono što bi trebalo da uradi niz ovih institucija, i čitav univerzitet i instituti i akademija nauka itd. Iz tog razloga mi imamo situaciju koja pomalo liči, izvinite na izrazu, na jednu narogušenost između nas koja ne bi trebala biti takva. Mi imamo, dakle, vrlo često razgovor onih koji su završili Islamski fakultet ovdje, eventualno dalje, i još postdiplomski koji su završili u Bosni i onih koji su to radili negdje

vani. Onda imamo neku vrstu dva rova gdje se prepucavamo, bukvalno kao da mi potičemo iz neka dva naroda, sa dva kontinenta itd., što je nevjerovatno. Kad sam bio mlad, mlađi nego što je trebalo da idem na fakultet, ja sam maštao o tome da imam priliku da negdje studiram, a to je u ono vrijeme bilo prije svega na Azharu.

Bio sam prva generacija ovog Islamskog fakulteta, i opet sam maštao da poslije toga odem na Azhar na postdiplomski studij, zajedno s Džemom itd. Međutim ja hoću da kažem slijedeće, ako nam je Bog dao priliku da danas imamo toliki broj ljudi koji su studirali u možda 20 zemalja u svijetu, i da nam je dao priliku da živimo u Evropi ja to ne bih smatrao nedostatkom. Ja bih to smatrao prednošću, ali ona nije prednost sama po sebi, ona je prednost kada se upotrijebi. To znači neophodno je, obavezno je da se sjede i razgovara. Ali ne više generalno, ne načelno, postoje vrlo konkretna pitanja, ogroman broj konkretnih pitanja, koja su politička, ekonomska, moralna i tako redom, na koja treba davati odgovore, na koja naše obične džematlije daju svoj odgovor. Jednostavno on kod kuće svom djetetu mora dati odgovor "to je ovako i ovako, to možeš - to ne možeš, to treba - to ne treba, to smiješ - to ne smiješ". A koje je njegovo znanje? Na nivou ilmihala i možda još dvije pročitane knjige. A velika naša nauka sjedi u četiri duvara. Tri-četiri doktora nauka raspravljaju do zadnjeg zarez, ali od tog iluma ništa napolje. Niko se nigdje ne potpisuje, niko nigdje ne govori o fetvama, niko nigdje ne rješava probleme, i mi sada plivamo u tome u čemu jesmo. Dakle, neophodno je da nađemo tačku, na kojoj ćemo se i fizički i duhovno i intelektualno susretati. Za mene je to u ovome času FIN, sve dotle dok ne postane univerzitet. I iz toga umjesto da bilo ko na fakultetu ovo shvati kao kritiku fakulteta, ili bilo ko od nas da shvati da ima pravo da drži predavanje onim koji rade na islamskom fakultetu, umjesto toga ja predlažem sljedeće: da se pokuša napraviti jedan dinamički plan aktivnosti koji bi podrazumijevao nekoliko faza. Dakle, poslije sagledavanja stanja na Fakultetu da se ide u narednu fazu. Ja se potpuno slažem da će biti i treba biti univerzitet, ali svi vi koji radite na FIN-u znate jako dobro da se tu onda radi o godinama. Bojim se reći decenijama. Apsolutno je irealno govoriti o tome prije narednih deset godina. Od danas pa za deset godina svijet će se

toliko promijeniti da je to zastrašujuće. Kažu da se danas svaka tri mjeseca broj informacija u svijetu udvostručava. Na njih treba reagirati. Slijedeća je činjenica da mi živimo u Evropi. Svako znanje o islamu je načelno i svako znanje o islamu postaje neka vrsta prakse. Ako smo išta živeli u Bosni naučili ne od rahmetli Đoze, već od bilo koga rahmetli dede itd. naučili smo tu činjenicu. Pošto je to tako, mi danas živimo, bukvalno ovih minuta, ovih sekundi situaciju koja je nevjerovatna. Situaciju koja je realnost, da je islam kompletan na nišanu. Ko će na to odgovarati. Ili oni koji znaju ili oni koji ne znaju. Ogovarat će onaj koji osjeća potrebu. Ali prave odgovore mogu dati oni koji znaju. Da ništa drugo nema kao potreba, tu je potreba da se fakultet pojavi. Islamski fakultet, dakle, mora postojati, ne samo na web-stranici, ne samo u prospektima, islamski fakultet mora postojati u životu. Izato poštujući sve ono što je Džemal rekao, jer znam da govori odmjereno i odgovorno, ja znam da nije dovoljno to što vi gore radite i pišete literaturu. Morate se pojavljivati u javnosti. Kako? To vi odaberite. Ja ću ovdje, bez obzira što nije u redu, spomenuti dr. Karića, iza kojeg stoji radova koliko u pravilu iza jednog instituta, kako god da ih ocjenjujemo ali to je na komad nevjerovatno, za njegove godine toliko radova. Dakle, govori o tome da je moguće raditi, da FIN daje prostor za individualan rad, ali to ovoga časa mora da se pretvori u jedan sistematski, planski rad, u kome će se otvoriti prostor na fakultetu kroz ovaj rad za puno veći broj ljudi, da se uključuju u istraživanja, u postdiplomске studije, u druge razne oblike rada koji bi se direktno odražavao na medrese, na akademije i konačno na javnost. Javnost u kojoj bi Fakultet i njegovi članovi, dakle ljudi koji gore rade, eventualno članice tog fakulteta bile prisutne. Kad su u pitanju pare, one su uvijek problem, i ja mislim da ne možete naći na zemaljskoj kugli nijedan fakultet, nijedan univerzitet, koji će vam reći da ima dovoljno para. Kad bi to bilo onda bi život stao. Intelektualci uvijek proizvode više ideja nego ih se može realizirati. Ovaj fakultet ima objektivno i više mogućnosti, komparativne prednosti o kojima ste vi gore na fakultetu razgovarali, ali tvrdim vam da smo pokrenuli pet projekata pitanja o Bosni i da smo ih plasirali imenom na određene univerzitete u Maleziji, u Iranu, Turskoj i nekim drugim zemljama u Evropi, u Britaniji, u Njemačkoj,

Americi itd. Ja vam tvrdim da bismo našli konkretne fondove za taj posao. Hajdemo definirati te projekte. Definirati ih tačno onako kako nama trebaju. Jer ugao kako mi gledamo na problem vjerujete nema niko. Oni na Istoku imaju neki drugi ugao i drugačije gledaju na isto. Na Zapadu oni pucaju na neki način na islam i oni imaju dileme i neke frustracije oko islama. Postavimo problem tačno onako kako se nama postavlja, ja vam tvrdim da će te teme biti atraktivne i da će ti projekti biti atraktivni. To je onaj iskorak koji nam treba. Kroz to ćete dobiti pare, radne timove, i omogućiti uključivanje profesora. Ja poštujem problem da nema lingviste ovdje, ali to u globalnom svijetu uopće nije problem. Ima li igdje na svijetu lingviste za arapski jezik? Ima. Dovedi ga i plati ga. On će predavati arapski jezik, ne mora znati povijest srednje Bosne, neka predaje arapski jezik. I riješili smo problem. Otvorimo se, dakle, prema drugima, i za ono što mislimo da nismo pokrili našim kadrom, da pokrijemo predavačima sa strane, dok ne izgradimo svoj kadar, a omogućimo da doktorski rad i specijalizacije radimo i drugdje u svijetu. Imat ćemo na taj način dovoljno para i dobit ćemo uštedu na vremenu. Umjesto da idemo normalnim putem u taj posao od dvanaest godina, mi ćemo ga jednim dobrim planom završiti za pet godina. Tada ćemo doći u jednu drugu situaciju, jer nije problem univerziteta da se dogovorite ko će biti članica univerziteta, da vam IZ klimne, i da sutra u ovom gradu imate islamski univerzitet, ali jeste problem kadra. Kako god vi dadnete ime, mora imati sadržaj, ako nema sadržaj ne pomaže ime. Kadar možemo imati proizvodnjom, i pozajmljivanjem na određeno vrijeme i saradnjom. Zato mislim da je FIN mogao biti uključen u Sarajevski univerzitet. I sada može, i moguće je da FIN, s obzirom na specifikum onoga što radi, zadrži neki nivo autonomije. Moram biti malo kritičan i reći, da se bojim da hoćemo malo više nepotrebno autonomije. Naravno da mi trebamo praviti program istraživanja u tefsiru, ali ne smatram da trebamo neki poseban program u arapskom jeziku. Ja mislim da je dobar program arapskog jezika sa Filološkog fakulteta i da može biti koristan i ovdje itd. Mislim da ne možemo izvući Islamski fakultet iz konteksta u kojem govorimo. S druge strane, nijedan problem o kojem smo danas govorili nije rješiv bez Islamskog fakulteta koji će ići u pravcu

otvaranja prema Univerzitetu, i koji će uspostaviti barem dva instituta, barem na najminimalnijem mogućem nivou, i koji će na taj način davati naše razumijevanje problema, ili, bolje rečeno, naš ugao gledanja na te probleme. Mislim da bi se veliki broj profesora sa Univerziteta sa zadovoljstvom odazvao na različite projekte koje bi ovaj fakultet pokrenuo. Ali, ne možemo očekivati da će oni pokrenuti projekte koji bi trebali biti pokrenuti sa ovog fakulteta.

Dr. Jusuf RAMIĆ:

Da nadopunim Hasana, mi već imamo neke projekte preko ISESCO-a, a drugo, mi koristimo ovu snagu koju posjeduje Sarajevski univerzitet, jer skoro pola profesora je sa Sarajevskog univerziteta koji predaju kod nas i na dodiplomskom i na postdiplomskom studiju. Naravno, otvoreni smo za protok svih ideja, svega što je pozitivno. Ja ne dijelim mišljenje da se zatvaramo, ja sam uvijek protiv toga. Otvoreni smo prema institutima, fakultetima, univezitetima i van BiH. I imamo nekih kontakata i na tom planu.

mr. Muharem OMERDIĆ:

Što se tiče univerziteta, samo da podsjetim da je 1991. dekan Ramić delegirao Hilmu Neimarliju, Fikreta Karčića i ja sam bio u toj grupi, ispred Rijaseta da obave razgovor sa rektorom Sarajevskog univerziteta. Tada je rektor bio Kecmanović. Sastanak smo imali u Rektoratu. Žao mi je. Čak smo i neki poklon kupili, da bi ga omekšali. Fino nas je primio i sve je bilo po protokolu i onda on kaže: "Primljeni ste odmah. Samo da raščistimo jedno: tada više Reis neće biti šef Fakulteta, nego ja. Jedini uvjet je da vi gubite svoju autonomnost". Nama je tada rečeno tako. Sada ne znam kako je. Ja se bojim da bi nas rasturili. Ja nemam povjerenja, posebno sad neke stvari koje se događaju. Mislim da bi ono što imamo oni rasturili. I drugo vezano samo za svršenike. IZ-i je događaj svaki diplomac. Mi imamo vrlo pozitivna iskustva sa svim našim svršenicima, većinom smo mi svršenici tog fakulteta.

Dr. Jusuf RAMIĆ:

I kod mene je ta bojazan prisutna. Uvijek bismo bili na marginama.

mr. Muharem OMERDIĆ:

Vezano za svršenike našeg fakulteta, posebno ovog pedagoškog smjera. Problem je u ovome što se koncentrišu u Sarajevu. Svi hoće posao u Sarajevu. Trideset svršenika fakulteta, našeg ili nekog drugog, čući u Sarajevu. Neće da idu izvan Sarajeva. Prije pet-šest mjeseci dvoje je došlo na sastanak kod nas u službu. Diplomirali su na FIN-u, muž i žena. Iz Prozora su, ja sam rekao hajte gore, oboje imate odmah posao. Neće, hoće u Sarajevo. I tako je puno slučajeva.

Dr. Mujo SLATINA:

Ja bih nešto rekao o planu na FIN-u. Znaete gore djeca imaju po 14 predmeta na prvoj godini. To je strašan atak na dijete, to se strašno odražava na njihovu psihu. Ta se djeca svakom živom uklanjaju s puta. Tako se ona pod tim atakom formiraju. Tako se dešava da imamo po tri-četiri ispita na dan. To se ne smije desiti. Mora jedan dan da bude pauza između ispita. Ja ću ovdje bar u natuknicama dati neke pedagoške standarde koje bi trebalo poštivati. To su inače izvanredna djeca, ali mi od njih ne možemo očekivati puno jer su preopterećeni programom. Oni to ne mogu stići. Strašno je teško gubiti godine. Može se napraviti jako puno redukcija, a da se ne izgubi na studiju. Ono što želim reći o studiju pedagogije jest da se slažem sa ocjenama da ni ja lično nisam zadovoljan, ali to je, vjerovali ili ne, izvanredan projekat. Taj projekat je mene bilo strah da postavim za zahtjev, zbog toga da li će on proći ili ne? On je prošao, i moja očekivanja nisu bila opravdana za to. Međutim, ovaj studij mislim da se može jako podržati, i da ga treba podržati. Ja sam tražio neke molbe, da to ne isforsiramo, ali da malo ubrzamo. Nažalost, nisam uspio. Jedan dio od ovoga u ovoj fazi razvoja studija, moglo se tzv. bajpasovima premostiti da nam ta djeca koja završavaju ovdje, daju određene razlike u ispitima, i da se direktno instaliraju u našu školu. Ima jako puno primjera koje je lijepo vidjeti, npr. sa Rimsko-papinskog fakulteta, da vidite kako su to katolici jako lijepo napravili. Mislim da je ovaj projekat neovisan. Ja to govorim jer nisam Bog zna kakvog zdravlja. Ne moram se sutra pojaviti, ali ja želim da iza sebe ostavim barem dva-tri magistra ili jednog doktora nauka. Još što želim reći povodom ovog jest da ja mogu strašno kritikovati.

Mislim da vi imate jako puno razloga da budete zadovoljni. Vi primjećujete da i ovo što se napravilo, iako je to daleko od onoga što bi se moglo reći da je dobro, da vi vidite da to zrnje niče. Vidite u razgovorima, časopisima da se mijenja savršeno klima, i hvala Bogu, da se taj način plasiranja islamske izvorne misli može napraviti da se plasira dobro. Kada mogu katolici napraviti sa onim tako, zašto ne bismo mi sa netaknutom mišlju i sa netaknutim znanjem ljudskom rukom, zašto ga ne možemo mi plasirati. Mislim da nije problem našeg sadržaja, nego u plasiranju. Mislim da ovaj odsjek jako lijepo ima perspektivu i da to može uraditi, i da se sa njim može jako lijepo distribuirati zapošljavanje. Najzad, ako dopustite, znam da žurite, želio bih nekoliko riječi reći o trećem stepenu. Na tom stepenu sam radio i u jednoj, i u drugoj, i u trećoj generaciji. Moram vam reći da tu ima izvanrednih bisera, i lijepo je ovaj termin upotrijebio gđin. Čengić kada je rekao narogušenost. Ja mislim da nije samo problem u narogušenosti ovdje, nego mi smo inače sklop bošnjačke narogušenosti. I ja mislim da bi trebalo malo sa jednim strpljenjem, bar jednim brojanjem do deset u sebi obratiti pažnju na te naše bisere s postdiplomskog studija. Kadrovska politika se zaista može lijepo sprovoditi. To što nećemo uvijek misliti podjednako to je dobro, jer tamo gdje ljudi misle isto tu se uopće ne misli. I mislim da tu ima jako jedna fina disperzija, interesovanje postdiplomskog studija i to ćete vidjeti samim ovim, ovom pojavom magistarskih radnji. Ja imam prilike da malo to pogledam, pa uglavnom dođu ljudi, da malo porazgovaraju sa mnom. Dakle, koliko je u mojoj skromnosti koliko im mogu nešto od toga reći, izmijeniti iskustva, tj. jedan od drugog učiti.

**PLENARNA DISKUSIJA NA
REFERATE MR. NUSRETA ISANOVIĆA
I DR. ENESA KARIĆA**

mr. Nusret ISANOVIĆ:

Osjjećam potrebu da se zahvalim kolegicama i kolegama koji su radili u sastavu ove radne grupe. Mislim da je rasprava bila otvorena i čini mi se vrlo konstruktivna. Raspravljalo se u kontekstu koji je napravljen izlaganjem koje sam imao, a zapravo smo došli do dva zaključka:

1. IPA-e svakako trebaju imati svoje mjesto u odgojno-obrazovnom sistemu IZ-e, da bi trebale da se dalje razvijaju i posebice da se profiliraju u pravcu odsjeka za imamsko-hatibski studij. I da se također razmišlja o otvaranju odsjeka za muallimsku, uvjetno govoreći, za muallime koji bi radili u mекtebima, uz zadržavanje studija vјeronauke. To je prvi naš zaključak koji bi trebao ići u formi prijedloga pred ovaj cijenjeni skup.

2. Drugi zaključak, koji bi trebao biti prvi po važnosti, trebalo bi razmotriti pretpostavke za rad na strategiji ili izradi studije odgojno-obrazovnog sistema IZ-e. To je drugi zaključak.

Ovi zaključci su usaglašeni i mi ih kao takve vama stavljamo na uvid.

Dr. Ismet BUŠATLIĆ:

Počet ću nekim logičkim redoslijedom. Najprije je primijećeno da na terenu ne postoji adekvatna promocija FIN-a, kao ni u medresama kako bi najbolji učenici studirali na FIN-u. Oni se trenutno prema pokazateljima više usmjeravaju na druge fakultete. Dio krivice snosimo i mi u nedovoljnoj promociji Fakulteta.

Kada je riječ o samom Fakultetu svi smo se složili s onim što je kolega Karić istakao ovdje - da je vrijeme da se raspravlja o preuređenju i reorganizaciji studija, i da su oni odsjeci koje je kolega spomenuo prihvatljivi uz dalje promišljanje - treba li početi sa svima odjedanput ili postepeno.

Drugo pitanje koje se nadovezuje na to je pitanje kadra. Misli se da postojeći kadar na FIN-u, istaklo se to i kroz statistike, nije u potpunosti zadovoljavajući i da u tom pravcu postdiplomski studij daje rezultate, ali da treba skrenuti pažnju i na neiskorištene potencijale koji jesu tu. Neki konkretni primjeri su navedeni za određene komisije za odbranu magistarskih radova i slične situacije, kada u sali praktično imamo kvalifikovanih kao slušalaca nego u komisiji za odbranu. Kritike koje su slijedile stoje kao što nam laskaju i neke pohvale za rad na FIN-u.

Koristeći ono što ima IZ-a danas u svojim službama i institucijama, ovdje mislimo na akademije i onim što ima fakultet i što kani proizvesti misli se da FIN može i više. U tom smislu misli se da treba nastaviti rad u pokušaju da se na nekakav način odredimo spram Univerziteta, modusi će se odre-

diti kao pridruženi član, ugovorni ili neki drugi, ali da treba razmišljati i o prerastanju u vlastiti univerzitet. Naravno, to jesu dugoročniji planovi, ali to je jedan od puteva kojim bi mogao krenuti FIN.

U daljem razgovoru spomenuto je da nije sporno da FIN ne može biti dovoljan sam sebi i ne mogu ljudi na FIN-u raditi samo za sebe i da se njihovo postojanje mora osjetiti u javnosti.

U okviru svega ovoga trebalo bi napraviti određeni dinamički plan budućih aktivnosti na fakultetu, da se vidi kojom dinamikom fakultet može rješavati pitanja koja su pred nama.

Nezaobilazno je bilo i pitanje sredstava koja se uvijek vrte kao jedan od uvjeta. Preovladava mišljenje da ona nisu ozbiljna prepreka daljem dobrome radu, jer da se za kvalitetne programe i jasnu orijentaciju ipak još uvijek mogu naći sredstva, dakle ono što osmislimo i programiramo možemo još uvijek svijetu prodati.

Istaknulo se još pitanja, sasvim tehničke naravi, kao web-stranica i Fakultet kao integralni faktor koji bi trebao i pamet, znanje i iskustvo koristiti na terenu i na Fakultetu ga na neki način objediniti, da bude centrifugalna sila našega potencijala koju ćemo adekvatno upotrijebiti dalje.

Dužan sam i pripomenuti da se broj predmeta na FIN-u mora reducirati, pedagoški standardi moraju poštovati i da se ne smije dešavati da se u toku jednoga dana ima dva i više ispita.

mr. Muharem OMERDIĆ:

Ako dopustite ja bih nešto rekao. Naime, mi u medresama imamo odgajatelje koji odgajaju učenike i neprekidno su s njima. Na FIN-u i akademijama studenti dođu, odslušaju predavanja i odlaze. Da li bi se u programu rada FIN-a i akademija moglo naći lice direktno odgovorno za njih: da li studenti klanjaju, kako se oblače, kakva je njihova komunikacija sa profesorima, kako čuvaju inventar, čisto da to bude neko ko bi imao sa njima komunikaciju i dan i noć. Drugo, na medresama imamo predmet imameta, da li se može u predmet fikha ubaciti imamet, bar jedan semestar.

Naprimjer, prošle godine smo poslali studenta u jedan veći džemat, i on kada je vidio kakve su obaveze zvao nas je da ga zamijenimo, rekao je: *Ja nisam spreman da izdržim ovaj tempo i da udovoljim svemu onome što se od mene ovdje traži.*

Jer mnogi studenti ne znaju da su oni prvenstveno ti koji trebaju biti spremni za džemat.

Dr. Jusuf RAMIĆ:

Ja ću da se uključim, i da kažem da su studenti FIN-a svršeni medresa. Oni nama dođu kao formirane ličnosti, bar što se tiče ovoga o čemu Omerdić govori. Izuzevši pedagoge koje i ne treba raspoređivati, ako su prva godina studija jer oni zaista i ne znaju. Mi imamo i praksu u džamiji, studenti su obavezni da klanjaju i petkom uvijek student obavi džumu, i tad su oni naši imami. Imamo i profesore koji su zaduženi za rad sa studentima. Postoje neke aktivnosti. To nije internat, ali na jedan način mi imamo kontakte.

mr. Nedžad GRABUS:

Budući da se Muharem-ef. dotakao hutbe, dopustite mi da postavim pitanje! Na temelju čega je Rijaset donio odluku da svršeni FIN-a pedagoškog odsjeka i svršeni islamskih fakulteta širom svijeta koji nisu završili medresu ne mogu raditi kao imami?

Drugo, moja je konstatacija, na temelju razgovora i diskusija, da su ustvari sve naše diskusije bile generalne i načelne. To potvrđuje činjenicu da mi ne razgovaramo dovoljno o problemima s kojima se suočavamo i koje živimo u ovom društvu. Bitno je da mi vidimo kakav koncept studija hoćemo. Šta svršnik FIN-a u društvu može raditi?

Dakle, jesmo li se opredijelili da obrazujemo ljude samo za tu vrstu potrebe da sutra mogu raditi u džematu ili u medresi. Ja se nadam, ako Bog da, da će se pokrenuti neka ozbiljnija javna rasprava o profiliranju islamskih studija. Dalje, imate ljude koji nisu formalno završili postdiplomski studij, ali su objavili po 20 knjiga, pa u svijetu je praksa da ih fakultet promovira u doktore nauka. Neki su naši ljudi slali knjige na univerzitate u islamskom svijetu i dobili su stepen doktora ili magistra. Sve su to problemi koje treba staviti na dnevni red. Sva pitanja koja smo pokrenuli su generalna i načelna. Trebalo bi stvari malo konkretizirati, no svjestan sam činjenice da ovakvi skupovi nisu za to pogodni.

Mustafa SPAHIĆ:

Sa širk naslovom fakulteta, **Islamski teološki**, jer *teo* je Bog, *logos* je predstavljanje Boga. Islam ne

može imati teološki fakultet, može imati ilmi-dinijje, ali teološki ne može, jer je samo po sebi to širk. Hvala Bogu, to je nakon 20 i nešto godina promijenjeno u FIN. Velika je stvar da se jedna takva u doktrini, u vrijednosnom sustavu, riječ promijenila. Bez dvojice ljudi, rahmetli Nerkeza i Đoze, ne bi bilo Fakulteta. Oni su bili predvidjeli da u okviru fakulteta budu predmeti kojih još nema, filozofija znanosti ili tzv. pozitivna analitička filozofija. Drugo, nemoguće je da FIN nema predmet historije. Teorijske discipline gube sadržaj i ljudi koji to studiraju idu u fikcije. Treće nema ni etike, koju je trebao predavati Izetbegović. U tome je u temelju onemogućen razvoj Fakulteta. U nedozvoljavanju CK da Nerkez dođe na fakultet, i da se on od jedne ustanove obrazovne i znanstveno-istraživačke poče razvijati i da prirodnim tokom dođe da se razvije i kompletira. Nerkez je to znao, već je formirao sa Bilandžićem Fakultet političkih znanosti u Zagrebu. To se nije dozvolilo i onda su ljudi koji su na Fakultetu, ne treba ulaziti u kojim okolnostima, to obustavili. Mi smo sujetni ljudi pa ne treba imena spominjati. Ljudi na Fakultetu ne razlikuju medresu od fakulteta i postdiplomskog studija. Mislim na one ljude koji su zadnjih godina odlučivali. Pa su na FIN-u umjesto kvaliteta i istraživačkog rada kvantitetom dodavali brojeve predmeta, kao dijete koje liva šerbe misli što u više findžana da će biti više šerbeta, a ne zna da se šerbe isparava i nestaje. I ne može uvijek biti šerbeta u čašama koliko u džezvi. Dalje, FIN još ni na jednom predmetu nema formirane i zaokružene katedre. Zamislite taj skandal i tu sramotu, i da kažem ovako naški nama svojstveno, ne možemo mi programirati kad će rahmetli Mesud preseliti. Sad je ostao sam Jusuf, gdje je tu katedra sa jednim čovjekom. Nema je ni na jednom predmetu, zaokružene i kompletirane katedre. Dokažite mi da ima - ejvala. Drugo, odlaskom Fikreta, ne voljom Fakulteta, šta je katedra fikha. Evo sad se on, ako Bog da, vraća i moguće je da se formira ta katedra. Ali hajdemo biti poštenu: ko ima na FIN-u da može biti mentor, da može biti postdiplomcu mentor, jedan mentor kalibra Muhsina Rizvića, kad vodi 2-3 postdiplomca oči mu ispadaju. U nas na jednoj godini upiše se postdiplomaca koliko ima jedna manja afrička zemlja vojnika. Ja gledam - po trideset. Ma ko će voditi to? Realno rečeno i formalno - može Karić, ali on nema vremena. Drugo pitanje skripata,

udžbenika, unapređenja rada, ako je riječ o FIN-u. One godine kada je otvoren Fakultet je imao najjači kadrovski potencijal: Čemerlić, Riđanović, Đozo, Hadžibegić, Hilmo, Fikret. Oni otišli, i ko je došao? Mi smo to riješili otvaranjem postdiplomskog studija, principom starih Crnogoraca: "Kad smo u svijetu, ti mene *vojvoda* ja ću tebe *serdare*", i kad se taj postdiplomski studij otvarao, moralo se i iz islamskog svijeta i iz naših najjačih intelektualaca koji inkliniraju kao naši angažirati ljude da učestvuju u obrazovnom procesu. Evo ovaj Mujo, a što Mujo? Pa on je iz hodžinske porodice. Jer visokoškolsko obrazovanje je u osnovi vođenje nastave, udžbenici, radovi u onoj oblasti u kojoj si ti u verificiranim časopisima i knjigama. A gdje su ti radovi? I unapređenja? Magistar? Docent? To je ko plemensko vijeće, hajdemo sad tebe, sad mene. A šta je iza tebe u tvojoj oblasti? To će se nama obiti o glavu. Drugo, akademije i ovo što je Isanović predložio, jedino je način da se spasu. Akademije su (odnosno pedagoške dvogodišnje) otvarali komunisti kako bi u kadru iznad srednjoškolskog prestigli brzo kapitalizam. Jugoslavija je imala deset puta više inženjera od Njemačke, ali naši inženjeri nisu sklapali ni jednu karoseriju na autu. I sav se komunisti urušio u sebe. Ljudi, nauka nema samozadovoljstvo. Nauka i politika počivaju samo na jednom principu - na provjeri i na sili činjenica, sile argumenta. Akademije? Mi smo sa akademijama probali dva puta. Oba puta se osramotili i deplasirali. 1892. i 1919/20. Daru-l-muallimin i 1930/31. Aliju. Ne znam kako je tako pametan Burek mogao takvu stvar napraviti. Isanović predlaže gradiranje na tri godine, na četiri, i ide ka fakultetu jer vidi da je to čardak ni na nebu ni na zemlji. One mogu imati svoju svrhu ukoliko svršeni medresa budu logičan nastavak potrebe IZ-e. Nama je dugo čekati dok neko fakultet diplomira. Da ove akademije budu tako projektirane da jedna akademija hobla, teše i trenira hodžu. Doslovce, jednog duhovnog janjičara. A druga, ovaj upravno-administrativni smjer, jer u nas nema ko u medžlisu napisati jedan dopis. Bez ovog poslovanja i administracije ovo naše duhovno će se sve urušiti u sebe. Jer ovo su sve problemi.

Odakle pare? Mi moramo u zajednici imati ljude koji će tu vrstu posla znati raditi. I ovo, ta dva osnovna smjera mogu pokriti ovo što je ni na nebu ni zemlji, ovaj upravni smjer, ovaj muallimski i ovaj

imamsko-hatibski. I to bi kasnije, naravno, fakultet je potreba više vrste. Jer možete vi u mom Puhovcu, gdje je sto džematlija, ovo izvesti: imam, muallim, hatib. A što ne može u Sarajevu? Što mora u Mujkija Spahića, kao za mačkom u februaru, doći dva puta više ljudi nego u Čobaniju što može stati. Imaj hatibe i kod mene neće biti gužva. Kod nas je jedan više svršeni fakulteta, jedan manje hatib. Snaga i vertikala čitave Katoličke crkve izrasta iz mantije. Kod nas odnos prema studiranju isto ko u socijalizmu: "haj sine u školu neću da mi budeš ono što ti je ćaća. Haj Mustafa, studiraj da ne budeš hatib." I što imamo više diplomiranih manje imamo hatiba. A u gradovima Sarajevu, Tuzli, Zenici, Bihaću već je to ostvarivo. Da je hatabet i institucija i da sam ja samo nastavak legitimiteta kojeg ima Reisu-l-ulema.

Što se tiče Fakulteta i akademija vidim da ima dobra volja i da je u svim ljudima sazrela svijest i namjera da se čine iskoraci. Ali znajte da ovako neće ići. Jer život je učinio svoje.

mr. Muharem OMERDIĆ:

Svršeni našeg fakulteta su ili imami ili su bili imami. To je jako važno i, hvala Bogu, dobro se oni snalaze. U zadnje dvije godine nemamo precizne pokazatelje, s obzirom na ove probleme sa vjeronaukom, koliko je iz ovog pedagoškog smjera prisutno. Jer gdje smo god imali mogućnosti i apsolvante smo uključivali i sa treće godine na vjeronauku. Prema tome, IZ pokušava da im osigura prostor gdje god je moguće. U pravcu saradnje svih naših institucija i sa FIN-om da će taj postotak u skoroj budućnosti biti bolji.

Muharem HASANBEGOVIĆ:

Samo bih upitao da li je na adekvatan način tretirano pitanje dijaspore, budući da imamo govorno područje engleskog i njemačkog jezika, zatim karakterističan rad i vjerske aktivnosti u zemljama Zapadne Evrope. Treba da se porazmisli u okviru FIN-a i IPA kako tome odgovoriti.

mr. Muharem OMERDIĆ:

Ja znam da je to bio jedan od zaključaka na Rijasetu još 1990. godine. I tada se pojavio problem naših imama na doškolovanju gore, jer kad pošaljemo imama gore trebamo jednog džematliju

da ga voda. I onda je bilo dogovoreno, meni je dat nalog, da se doneseni zaključak, da ko god želi da bude imam gore treba da prođe četiri kursa određenog jezika za koje područje želi da ide. To je bilo krenulo, ali došao je rat i mislim u vezi s ovim što je Muharem-ef. kazao da Rijaset treba zauzeti stav o tom pitanju, ne trebamo praviti smjer na fakultetu radi toga, nego da zna jezik. Naš Reis kada je otišao u Ameriku, sasvim pasivno je znao jezik, ali je naučio, jer je morao govoriti hutbe i na engleskom jeziku. Mislim da ovo pitanje treba da bude na brizi Ureda za dijasporu.

Hasan ČENGIĆ:

To se ciljano napravi program, pa bujrum, a s druge strane nikoga vi ne možete naučiti da hoda po Londonu dok tamo ne dođe. Nemojte da oko toga vodimo rasprave, to je važno pitanje, ali zadnje o kojem trebamo raspravljati. Ako se ustroje ove stvari o kojima smo govorili danas čitavo vrijeme, onda će biti vrlo jednostavno radnim dopunama izgraditi to, kao što ćemo morati sve one koji su završili medresu stalno doškoloavati, svakih šest mjeseci nekim kursevima od dva-tri dana. Jer se stvari mijenjaju takvom brzinom da više ne možete stići čitati novine a kamoli znati sve što se događa okolo.

mr. Nusret ISANOVIĆ:

Vidite ja ću reći jednu jednostavnu stvar koja nam može mnogo reći. Ne možemo graditi bez temelja. Ponovo se vraćamo na ovu važnu riječ - sistem. Evo kolega i prijatelj Spahić je meni skretao pozornost na nešto što je zapravo posljedica utemeljenosti na nekim određenim osnovama rada nekih institucija. Ja mogu iznijeti brojne primjere, kada su u pitanju IPA-e, koji dovode u pitanje legitimitet našega rada. Pored ostaloga, po kojim pravilima rade IPA-e. Da li ta pravila one primjenjuju? Mi imamo slučaj da u Pravilniku stoji da dekan ne može biti magistar, ne može ispod zvanja docenta, a možda je moglo neko vrijeme, zamijenimo ga. Ili uz sve uvažavanje kolega može li čovjek biti muftija, predsjednik upravnog odbora i dekan i još neke poslove raditi i da pri tome kažemo sve je u redu? Muftija ima puno posla i kao muftija, da svoj posao radi, nemojmo praviti od nas cirkus. To je djelo samovolje jer nemamo standarda, kriterija

i nismo osigurali instrumente za poštivanje tih standarda. Možemo reći, moj je prijatelj Hasan-ef. i hajde ti to radi ali onda je moj prijatelj preči od moje zajednice. Ja vas molim da sa ovog kolokvija ne odemo da to pitanje standarda i instrumenata ne počnemo pokretati. Jer mi možemo šta god hoćemo govoriti, ali IZ je prepuna samovolje. Ja sam također često u prilici da se ponašam samovoljno, jer me niko ne kontrolira, nema toga što me obavezuje na korektnost izuzev savjesti. Ali ništa se ne može ozbiljno postavljati na individualnoj savjesti. Ona je krasna, dobra pretpostavka ali i savjest u poslu mora da bude kontrolirana. Ja mislim da su ovo temeljne stvari. Ja molim Hasan-ef. jer sam bio u dilemi da li da izađem sa ovim, da se ne zamjeri, i čuo sam da je muftija novopazarski također imenovan za dekana. Pa ljudi Božiji šta mi to činimo? Ili na FIN-u, pravi se magistarski rad iz nekog područja i u komisiji dva magistra. Koga to mi obmanjujemo? To mi svi znamo i šutimo! Nemojmo sebi podvaljivati, ja vas molim da me pravilno razumijete. Postoje elementarni standardi koji se moraju primjenjivati i nemojmo da idemo ispod toga. Ako ćemo i dalje prilagođavati pojedincima i njihovoj samovolji puštati da se stvari rješavaju zaista mi sebi priređujemo dalju sunovrat u ponor.

Muhamed SALKIĆ:

Pošto se ovdje rasprava vodi o fakultetima i PA, naravno ova moja diskusija, mogla bi imati implikacije i na medrese, zato koristim priliku pošto govorimo o sistemu i nastojanjima da obrazovanje u IZ-i uredimo kao sistem, hoću da skrenem pažnju na administrativno poslovanje na FIN-u, IPA-ma i medresama. Mustafa je potencirao ovo pitanje, a čini se da sam ja slijedom stvari i funkcijom u IZ-i donekle i najodgovorniji, da ne kažem i najmjerdavniji da ovo pitanje postavim. Naravno, mogli bismo govoriti i o administrativnom poslovanju u Rijasetu, ali budući da ove propuste o kojima govori Nusret možemo u mnogome adresirati na same institucije na kojima se oni dešavaju, i da se u principu čuvari zakonitosti na visokim školama sekretari i dekani sa odgovarajućom školskom spremom. Mislim da je nedopustivo da na FIN-u nemamo sekretara diplomiranog pravnika koji će morati u okviru svoje struke da odgovara za legalitet i normativna akta na Fakultetu. Ovo što prof.

Nusret govori o propustima u samom Rijasetu - naravno da Rijaset mora palijativno rješavati stvari kad sistem ne funkcioniše. Ako budemo imali na IPA-ma diplomiranog pravnika koji zna ukazati na pogreške i zna ukazati da je povrijeđen Statut, stvari će se odvijati u ispravnom smjeru. Ovo govorim što ćemo mi u sistemu ovog srednjoškolskog obrazovanja morati imati vrlo jaku halku pravnika koji će biti na FIN-u i IPA-ma i medresama, jer ćemo kroz to morati braniti i neke stvari pred zakonom, a u budućnosti i politikom.

Danas sam to govorio - medrese koje su obnovljene morale su dobiti rješenje da rade u javnom interesu, a pravници se moraju izboriti da one budu i finansirane od države jer rade u javnom interesu, jer poreski obveznici daju svoja sredstva iz ličnog dohotka. To što naša djeca, ukupno njih 1500, idu u školu koja je javna ustanova, ali je profilirana kao islamska obrazovna ustanova - to znači da smo mi društvu uštedjeli učenička mjesta, smanjili budžet za toliko pa neka gospoda prenesu ta sredstva na škole koje su osnovane u okviru IZ-e. Hoću na ovo da skrenem pažnju: ako mi budemo disciplinirano donosili normativne akte i ako budemo imali razvijenu administrativnu mrežu, onda ćemo mi i u okviru sistema koji gradimo imati koherentniji odnos. Tako će biti manje samovolje i u okviru IZ-e. Ljudi u IZ-i, pa i sam Reis, kada im kažete ovo po Statutu ne može, oni kažu: "Dobro, dajte da vidimo kako može."

Hasan ČENGIĆ:

Mislim da je jako dobro što smo o ovome razgovarali danas, pogotovu zadnje diskusije koje su došle do onoga do čega je trebalo doći. Meni je žao da ovdje nema još nekih ljudi iz IZ-e koji bi ovo trebalo da čuju. Nema nikakve dileme da ovo sadašnje stanje, koje je nastalo u određenim okolnostima koje nisu bile regularne, treba regulirati i organizacijski i pravno i suštinski. Nema nikakve dileme da neko mora misliti šta su potrebe

IZ-e koje trebaju biti realne potrebe muslimana na ovim prostorima, pa da se po tome ravnaju i dalje govori o bilo čemu drugom. Nije slučajno gosp. Grabus postavljao dva puta isto pitanje šta je to konkretno. To su ključna pitanja. Ja sam završio FIN i slušao predavanja, ali nikada nisam čuo ni jednu informaciju o XX stoljeću. Šta se dogodilo sa islamom u XX stoljeću? To su bile okolnosti u kojima je predavač smatrao da je bolje to zaobići. Ovim želim ilustrirati sljedeće: mi govorimo o konkretnim problemima na koje odgovaraju naše džematlije. Na to trebaju odgovarati naši profesori sa Fakulteta. To je pitanje koje treba riješiti. Kada je u pitanju ovo drugo o čemu je Muhamed govorio, on je u cijelosti u pravu da mora postojati uređena pravna dokumentacija i norme po kojima se treba ponašati svaka institucija IZ-e, i nema dileme da su dekan i sekretar odgovorni za stanje, ali isto tako nema dileme da je prva i glavna odgovornost Rijasetu IZ-e i Reisu-l-uleme za ukupno stanje. Sabor dolazi poslije toga.

Kada su u pitanju sredstva budžeta, jeste da je sa otvaranjem škola medresa olakšan budžet, ali isto tako postoji i transparentnost. Dakle, postoji obaveza da se prezentira način utroška tih sredstava iz budžeta. To podrazumijeva i ponašanje po određenim normama.

Ja bih u tom smislu rekao da jedan od zaključaka treba biti svakako da se u razumnom roku treba izraditi jedan inicijalni dokument koji bi potražio redefiniciju pozicije i odnosa FIN-a i IPA-a u okviru obrazovanja u IZ-i, i drugo da se definiše pozicija obaveza i pravnih regula po kojima će sve funkcionirati. Problem u IZ-i je vrlo jednostavan, nema parametara. Nema nikoga da se ogleda prema njemu. To su stvari koje su važne i za koje bi trebalo da se dogovorimo da se ova diskusija prenese u okvire struke i da ljudi koji će raditi na tome ponude puteve na kojima treba tražiti rješenja.